

Η μετάδοση των αρχαίων κειμένων και η ιστορία της

1. Οι δύο όψεις του πλίνθινου δίσκου της Φαιστού, ο οποίος φέρει σημεία κρητογλυφικής γραφής. Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου.

Μια βασική διαφορά παρατηρείται μεταξύ των μνημείων της αρχαιότητας και των έργων της ελληνικής γραμματείας (φιλοσοφίας, ιστορίας, τραγωδιών, κωμωδιών, επιγραμμάτων, ποιήσης κ.λπ.), που δημιουργήθηκαν κατά τη μακρά αυτή περίοδο. Τα αρχαία μνημεία, που φέρουν στο φως οι ανασκαφές, παρ' όλη τη φθορά που έχουν υποστεί, παραμένουν όμοια με τον αρχικό εαυτό τους. Ό,τι έχει απομείνει από αυτά είναι αυθεντικό. Αντίθετα, τα κείμενα της γραμματείας που έφτασαν ως εμάς πέρασαν από αντιγραφή σε αντιγραφή, με όλους τους κινδύνους παραίσεφρσης λαθών που κρύβει κάθε αναπαραγωγή που γίνεται με το χέρι. Έτσι, το αρχαιότερο πλήρες γραπτό κείμενο που έχουμε από αυτά τα έργα χρονολογείται περί τα χίλια χρόνια μετά την εποχή στην οποία έζησε ο συγγραφέας του. Στην περίπτωση μάλιστα έργων στα ελληνικά, η χρονική αυτή διαφορά μπορεί να είναι μεγαλύτερη, ενώ, όταν πρόκειται για έργα στα λατινικά, μπορεί να είναι και μικρότερη. Ποτέ δεν βρισκόμαστε μπρος στο πρωτότυπο έργο ή στην πρώτη έκδοση. Όποιος φιλοδοξεί να εκδώσει ένα αρχαίο κείμενο είναι απαραίητο να ανατρέξει στην ιστορία του, να αναζητήσει τη μορφή του πρωτοτύπου μέσα από τις μαρτυρίες που έχουν φτάσει ως εμάς, πολύ συχνά σε εκείνες των μεσαιωνικών χειρογράφων.

Jan Irigoin

Μετάφραση: Εύη Μελά

Ο 20ός αιώνας και ιδίως τα πολύ τελευταία χρόνια, εμφανίστηκαν νέα δεδομένα σχετικά με τα αρχαία κείμενα. Αυτές οι ανακαλύψεις ανάγκασαν τους ειδικούς να ξανασκεφθούν προβλήματα που θεωρούσαν προ πολλού λυμένα και να αναθεωρήσουν λύσεις που είχαν γίνει γενικά αποδεκτές. Μερικά παραδείγματα δείχνουν πώς πρόσφατες τεχνικές μπορούν να εφαρμοστούν στη μελέτη των αρχαίων κειμένων και να μας τα κάνουν πιο καταληπτά. Οι περισσότερες περιπτώσεις που αναφέρω αφορούν την Ελλάδα και όχι τη Ρώμη. Η εξήγηση είναι απλή: είμαι ελληνιστής. Οφείλεται όμως και στο γεγονός ότι ο ελληνικός κόσμος που εκτεινόταν σε ολόκληρη την Ανατολική Μεσόγειο και οι βυζαντινές προεκτάσεις του μας κληροδότησαν έναν πλούτο λογοτεχνημάτων που ξεπερνά εκείνον που μας άφη-

σαν η Ρωμαϊκή Δημοκρατία και η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία.

Οι πρόσφατες ανακαλύψεις

Από τη συγγραφική παραγωγή της αρχαιότητας μικρό μόνο μέρος έχει φτάσει ως εμάς. Ως παράδειγμα αναφέρω την περίπτωση των τριών μεγάλων τραγικών ποιητών της Αθήνας. Από τον Αισχύλο ο βυζαντινός μεσαιώνας δεν μας μετέδωσε παρά μόνο επτά τραγωδίες από ένα σύνολο ενενήντα θεατρικών έργων, ανάμεσα στα οποία και μερικά σατυρικά δράματα. Στην περίπτωση του Σοφοκλή, το ποσοστό των τραγωδιών που σώθηκαν είναι πιο μικρό, αφού επί συνόλου εκατόν τριάντα έργων μόνο επτά έφτασαν ως εμάς. Αντίθετα, το ποσοστό αυτό είναι μεγαλύτερο στην περίπτωση του Ευριπίδη, αφού από ένα σύνολο ογδόντα

οκτώ έργων μάς έχουν περιέλθει δεκαοκτώ, μεταξύ των οποίων και ένα σατυρικό δράμα. Η αναλογία ποικίλλει μεταξύ 5% και 20%. Δεν πρέπει όμως να ξεχνούμε ότι η συνολική παραγωγή των τριών τραγωδών δεν αντιπροσώπευε παρά μόνο το 1/4 των 1200 έργων που παιχτήκαν στη διάρκεια του αιώνα τους. Μόνο 2,5% αυτής της παραγωγής έχει φτάσει σ' εμάς, ενώ μας είναι άγνωστο το 97,5% της πνευματικής δημιουργίας της Αθήνας του 4ου αιώνα π.Χ. Η μετάδοση έγινε με γραπτά κείμενα. Δεν αποκλείεται, βέβαια, στην αρχή τα κείμενα αυτά να μεταδίδονταν προφορικά. Πρέπει, όμως, να παραδεχτούμε ότι πολύ γρήγορα η χρήση της γραφής ήρθε να διευκολύνει τη συγγραφή τους. Και τίθεται το ερώηημα του πότε οι Έλληνες γνώρισαν και χρησιμοποίησαν τη γραφή. Πριν από πενήντα χρόνια θα

απαντούσα: το δεύτερο ήμισυ του 8ου αιώνα π.Χ. Σήμερα, αυτή τη χρονολογία πρέπει να την πάρει πίσω τουλάχιστον κατά 700 χρόνια, πολύ πριν από τη γενικά παραδεδομένη χρονολογία του Τρωικού Πολέμου, το 1200 π.Χ. Αυτή η καταγορηματική δήλωσή μου χρειάζεται για σύντομη εξήγηση. Στις αρχές του 20ού αιώνα βρέθηκαν στην Κρήτη, στην Κνωσό, γραπτά κείμενα με δύο διαφορετικούς, αλλά συγγενείς, τύπους γραφής. Εξαιτίας της διάταξης των στοιχείων, οι τύποι αυτοί γραφής χαρακτηρίστηκαν γραμμικοί. Με την προσθήκη του γράμματος Α ή Β γινόταν η διάκριση του παλαιότερου από τον πιο πρόσφατο. Κείμενα σε Γραμμική Β βρέθηκαν και στην Αργολίδα, στις Μυκίνες και την Τίρυνθα, στη νοτιοδυτική Πελοπόννησο, στην Πύλο, τέλος στη Βοιωτία, στις Θήβες. Το 1953, ένας νέος αρχιτέκτονας, ο Michael Ventris (1922-1956), που στον πόλεμο υπήρξε αξιωματικός στην κριπτογραφική υπηρεσία, απέδειξε, με τη βοήθεια του ελληνιστή John Chadwick, ότι τα κείμενα σε Γραμμική Β ήταν συντεταγμένα στα ελληνικά, σε μια αρχαία μορφή της γλώσσας, που συμφωνήθηκε να αποκαλείται «μυκηναϊκή». Η διάρκεια χρήσης αυτής της γραφής, που ήταν συλλαβική και όχι αλφabetική, χονδρικά εκτείνεται από το 1450 ως το 1200 π.Χ. Τα κείμενα που βρέθηκαν μέχρι σήμερα σε μυκ-

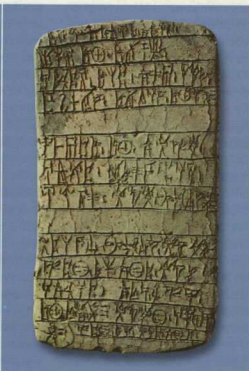
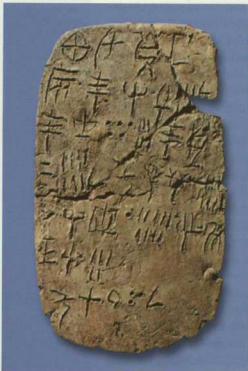
2. Πύλινη πινακίδα με σημεία της Γραμμικής Α. Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου.

3. Πύλινη πινακίδα με σημεία της Γραμμικής Β, από το ανάκτορο του Νέστορα στην Πύλο. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

ναϊκή γραφή είναι αρχαϊκού ενδιαφέροντος και καθόλου λογοτεχνικά. Αυτή η ανακάλυψη υποχρέωσε τους ιστορικούς να αναθεωρήσουν ριζικά τη χρονολόγηση του δεύτερου τέταρτου της 2ης χιλιετίας καθώς και τις αντιλήψεις τους σχετικά με την άφιξη στην Ανατολική Μεσόγειο των προγόνων των Ελλήνων. Οι ασχολούμενοι με τη γλωσσολογία και τη συγκριτική φιλολογία είχαν στη διάθεσή τους ελληνικές λέξεις πολύ προγενέστερες του Ομήρου. Αυτό τους επέτρεψε να προσδιορίσουν ακριβέστερα ή να διορθώσουν τις αντίστοιχες ετυμολογίες. Όσο γι' αυτούς που ενδιαφέρονται για την προέλευση της θρησκείας των Ελλήνων, χρήσιμες πληροφορίες παρέχουν οι 250 πινακίδες που βρέθηκαν πολύ πρόσφατα (1993-1996) στη Βοιωτία, στη Θήβα. Αντί να καταφεύγουν σε αντιπρακτικές συνθήκες υποθέσεις, τώρα έχουν στη διάθεσή τους καταλόγους φυτικών προϊόντων (κριθάρι, κρασί και ελιές) που χρησιμοποιούνταν για τις προσφορές σε μια αγροτική θεϊκή τριάδα. Την τριάδα αυτή αποτελούσαν ο Δῆμπτρα (Μήτηρ Γη), ο Ζεύς, προστάτης της συγκομιδής, και η Κόρη. Η

μνεία και μόνο των δύο από αυτά τα ονόματα αρκεί για να θυμίσει σχέσεις με τα Ελευσίνια Μυστήρια της 1ης χιλιετίας. Η κόρη είναι η θυγατέρα της Δήμητρας, που είναι όνομα σύνθετο –Μήτηρ Δη–, του οποίου το πρώτο μέρος οι Έλληνες γραμματιστές ερμήνευαν ως το όνομα της Γης ή του Κριθαριού (δήαι). Από τέτοια παραδείγματα καταλαβαίνουμε τι αρκίζει να μας μαθαίνει η αποκρυπτογράφηση της μυκηναϊκής γραφής για τις ρίζες του αρχαϊκού ελληνισμού.

Μιλώντας, στην αρχή, για τα αρχαία κείμενα που γνωρίζουμε, ανέφερα πως η παράδοση εξασφαλίστηκε με επανωτά αντίγραφα. Συμβαίνει η μετάδοση των έργων της αρχαιότητας να διακόπτεται για αρκετά μακρά διαστήματα. Ίδου ένα πρώτο παράδειγμα. Η έκρηξη του Βεζουβίου το έτος 79 μ.Χ. έθαψε σε μια μεγάλη έπαιυλη στο Herculaneum (Ηράκλειο) μια ελληνική φιλοσοφική βιβλιοθήκη με προέκοντα επικούρειο χαρακτήρα. Η βιβλιοθήκη αυτή αποκαλύφθηκε στα μέσα του 18ου αιώνα και δεν παύει να αποκαλύπτει τα μυστικά της. Επί 1700 χρόνια, όμως, έμεινε σιωπηλή. Η διακοπή υπήρξε εξίσου μακρά και στο δευτέ-

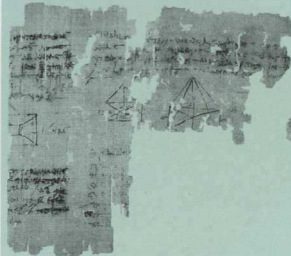

ρο παράδειγμα: Βρέθηκε μια άλλη σειρά Βιβλίων σχετικών με τη φιλοσοφία του Επίκουρου μιας ξεχωριστής μορφής, χαραγμένα, σαν τοικοκολλημένα, επάνω στον τοίχο μιας στάδας μήκους 80 μέτρων. Ο Διογένης, ένας πλούσιος της πόλεως Οινόανδα της Λυκίας, έθλησε, στις αρχές του 2ου αιώνα μ.Χ., να προσφέρει στους συμπολίτες του τη δυνατότητα να μυθθούν στη θεωρία του Επίκουρου, διαβάζοντας βιβλία τα οποία κατά μεγάλο ποσοστό είχε γράψει ο ίδιος.

Τα πρώτα υπολείμματα αυτών των επιγραφών αποκαλύφθηκαν από το 1884 και μετά από νεαρά μέλη της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής των Αθηνών. Το 1892 ένας από αυτούς τους νέους, ο G. Cousin, δημοσίευσε 61 αποσπάσματα στο *Bulletin de Correspondance Hellenique* (τχ. 16, σ. 70). Το 1895, δύο Αυστριακοί, οι R. Heberdey και E. Kalinka βρήκαν άλλα 24 αποσπάσματα και δυο χρόνια αργότερα δημοσίευσαν το σύνολο των αποσπασμάτων που είχαν βρεθεί ως τότε, με σημαντικές διορθώσεις, στο ίδιο περιοδικό (τχ. 21, σ. 346-443). Όλες οι εκδόσεις που ακολούθησαν από το 1907 ως το 1967, βασίζονται στη δημοσίευση του 1897. Το 1968, όμως, ένας νέος Βρετανός επιστήμονας, ο Martin Ferguson Smith, ξανάρχιζε να ερευνά στην επιφάνεια του χώρου. Κατά την έρευνα αυτή βρήκε μέσα σε τριάντα χρόνια 125 καινούργια αποσπάσματα. Η έκδοση του 1993 αποτυπώνει το σύνολο των αποσπασμάτων που είχαν βρεθεί ως αυτή τη χρονολογία. Διαφορές δυσκολίες είχαν ως συνέπεια το 1997 οι ανασκαφές, παρότι ήταν απαραίτητες, να μη διαρκέσουν παρά μόνο δέκα μέρες. Απόδωσαν δέκα ακόμη αποσπάσματα. Έκτοτε όμως δεν μπόρεσαν να επαναληφθούν. Σήμερα, έχει βρεθεί το 30% μόνο του συνόλου των επιγραφών. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι μεγάλο μέρος των υπολοίπων είναι ακόμη θαμμένο στο έδαφος ή έχει ξαναχρησιμοποιηθεί σε μνημεία πιο πρόσφατα.

Ο 20ός αιώνας είδε την ανακάλυψη Βιβλιοθηκών, αρχαίων ή Βυζαντι-

νών, ποικίλης σπουδαιότητας, στην Αίγυπτο και στην Εγγύς Ανατολή, συγκεκριμένα κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και λίγο αργότερα. Μεταξύ άλλων πρέπει να αναφέρουμε τους οκτώ πατερικούς παπύρους της Τουρά, ειδικότερα αυτούς του Οριγένη που δημοσιεύθηκαν από τον Jean Sherer, τη γνωστική Βιβλιοθήκη του Nag Hamadi (στα κοπτικά) και τα βιβλία που βρέθηκαν στις σπηλιές της ερήμου της Ιουδαίας, που αποκαλούνται Σπηλιές της Νεκρής Θάλασσας, μικρό μέρος των οποίων είναι γραμμένο στα ελληνικά. Χάρη στα παπυρολογικά ευρήματα στην άμμο της Αιγύπτου, ξαναεμφανίστηκαν προδευτικά πριν από έναν αιώνα και περισσότερο κείμενα της αρχαϊκής, της κλασικής και της ελληνιστικής Ελλάδας. Η πιο θεαματική περίπτωση ήταν εκείνου του έργου του ποιητή Μενάνδρου. Ήταν το έργο που επηρέασε σημαντικά, ενάμισι αιώνα αργότερα, τον λατικό ποιητή Τερέντιο. Από τον Μενάνδρου δεν είχαμε παρά μόνο αποσπάσματα, που μας είχαν μεταδοθεί υπό τη μορφή παραθεμάτων. Η κατάσταση άλλαξε από το 1907 και στα εξήντα χρόνια που ακολούθησαν. Αποκαταστάθηκαν περισσότερες κωμωδίες, μία μάλιστα σχεδόν πλήρως. Η αποκατάσταση έγινε με βάση αρχαία βιβλία, έναν πάπυρο της Σορβόνης μεταγενέστερο κατά έναν περίπου αιώνα του θανάτου του ποιητή, ακόμη και σχολικά τετράδια της αρχαιότητας. Σχετικά με ένα άλλο λογοτεχνικό είδος, αζίζει να αναφερθεί μια πολύ πρόσφατη περίπτωση. Τον περασμένο χρόνο δημοσιεύθηκε μια συλλογή επιγραμμάτων του Ποσειδippου, ενός Μακεδόνα από την Πέλλα, που το πρώτο τρίτο του 3ου αιώνα π.Χ. εγκαταστάθηκε στην Αλεξάνδρεια. Από διάφορες πηγές μας είναι γνωστά καμιά εικοσαριά μικρά ποιήματά του. Ένα από αυτά μιλά για τον Φόρο της Αλεξάνδρειας, ένα από τα επτά θαύματα του αρχαίου κόσμου. Και να που δύο παλιοί διανοούμενοι, ο Guido Bastianini και ο

4. Τμήμα παπύρου με προβλήματα στερεομετρίας. Χρονολογείται στην υποελληνιστική περίοδο και βρέθηκε στο Φαγιούμ της Αιγύπτου.

Claudio Gallazzi, με τη συνεργασία του άγγλου Colin Austin, μας κάνουν να γνωρίσουμε περί τα εκατό επιγράμματα του Ποσειδippου. Συνολικά πρόκειται για κάπου εξακόσιους στίχους, που είχαν αντιγραφεί το πολύ μερικές δεκαετίες μετά τη διατύπωσή τους¹, σε μια σειρά από δεκαεξί στήλες πάνω ο' έναν κύλινδρο παπύρου μήκους 1,60 μ. Είναι η πρώτη συλλογή επιγραμμάτων ενός και του ίδιου συγγραφέα, που έφτασε ως εμάς.

Τυχαία ευρήματα με την ευκαιρία εκτέλεσης δημοσίων έργων, ανακαλύψεις λίγο πολύ αναμενόμενες σε μια ανασκαφή και νέα στοιχεία μετέβαλαν σημαντικά αντιλήψεις και ορισμένες απόψεις σχετικά με την ελληνική γραμματική και τη διάδοσή της. Προ το τέλος του χειμώνα του 1961-1962, λόγω χάρην, σε ένα εργοτάξιο σε αυτοκινητόδρομο στη Μακεδονία, ήρθε στο φως, Βόρεια της Θεσσαλονίκης, ένας τάφος με πλούσιο περιεχόμενο, των μέσων του 4ου αιώνα π.Χ., της εποχής του Βασιλιά Φιλίππου Β'. Ανάμεσα στα αντικείμενα που περιουλλέχθηκαν ήταν ένας μικρός κύλινδρος, ένα απανθρακωμένο απόσπασμα ελληνικού βιβλίου. Η गुαλιστερή/μουτή αντίθεση ανάμεσα στο μαύρο της φυτικής ύλης και στο μαύρο του μελανίου το έκαναν ακόμη αναγνωσίμο. Το πρώτο αυτό ελληνικό βιβλίο, που βρέθηκε στη Βαλκανική Χερσόνησο, αυτό το απόσπασμα, έ-

ευθεί το 1843. Η ένατη έκδοσή του, που έγινε με τη φρονιίδα του Sir Henry Jones σε συνεργασία με τον Roderick McKenzie, κυκλοφόρησε από το 1925 έως το 1940. Το φθινόπωρο του 1972 συνήλθε μια ομάδα εργασίας στην Καλιφόρνια, στο Πανεπιστήμιο Irvine, για να καθορίσει τις μεθόδους που εφαρμόζονται για τη σύνταξη του *Thesaurus Linguae Graecae*. Ο τίτλος αυτός επελέγη σε ένδειξη σεβασμού στο *Thesaurus Graecae Linguae* του Henri Estienne (1572). Το καινούργιο αυτό λεξικό θα κάλυπτε όλα τα ελληνικά κείμενα, λογοτεχνικά, επιγραφικά και παπυρολογικά, μέχρι το έτος 600 μ.Χ. Σε πρώτη φάση, η αποδελτίωση θα γινόταν για έργα της περιόδου που θα άρχιζε από τον Όμηρο και θα κατέληγε στον 2ο αιώνα μ.Χ. Καθώς άρχιζε τότε να εφαρμόζεται η πληροφορική στις ανθρωπιστικές επιστήμες, αποφασίστηκε τα παραδοσιακά λήμματα να αντικατασταθούν με μια ηλεκτρονική τράπεζα δεδομένων. Η όλη επιχείρηση διεκπεραιώθηκε στο Irvine, υπό την εποπτεία του καθηγητή Theodor F. Brunner και υπό τη διεύθυνση της Luci Berkovitz. Οι καταγραφές έγιναν στην Άνω Ανατολή, με χαμηλό κόστος, από τεχνίτες που αγνοούσαν μεν τα ελληνικά, ήταν όμως πολύ προσεκτικοί. Η εργασία αυτή επαληθεύτηκε στο Irvine με μέγιστη επιμέλεια.

Στις αρχές του 1977 είχε συμπληρωθεί η καταχώριση όλων των κειμένων που είχαν ενταχθεί στην πρώτη φάση. Τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους δημοσιεύθηκε ένας τόμος με τίτλο *Canon of Greek Authors*. Σ' αυτόν απεικονίζονται με ακρίβεια, για την υπό θεώρηση περίοδο και για κάθε συγγραφέα χωριστά, η πρόοδος της καταγραφής με μενία τις εκδόσεις που χρησιμοποιήθηκε. Έτσι μαθαίναμε ότι επί συνόλου 20 εκατομμυρίων λέξεων, πρώτος, με περισσότερες από δύομυριά εκατομμύρια λέξεις, ερχόταν ο Γαλλνός. Δύο άλλοι συγγραφείς, ο Πλούταρχος και ο Αριστοτέλης, περνούσαν το εκατομμύριο, ενώ ο Πλάτων έμενε αρκετά πίσω με

κάπι περισσότερο από 600.000 λέξεις. Το 1986 η αποδελτίωση είχε συμπληρωθεί για το διάστημα μέχρι το έτος 400 και ήταν σε εξέλιξη για τους επόμενους δύο αιώνες. Με αυτούς θα έφτανε στο τέλος της η όλη επιχείρηση. Τότε δημοσιεύθηκε μια δεύτερη έκδοση του *Canon*. Σ' αυτήν το σύνολο των καταχωρισμένων λέξεων έφτανε τα 57 εκατομμύρια, ξεπερνώντας κατά πολύ τα 30 εκατομμύρια που είχαν μπει σαν στόχος το 1977. Είχε, προφανώς, υποτιμηθεί η συνεισφορά της χριστιανικής λογοτεχνίας.

Η πέμπτη έκδοση του *Thesaurus Linguae Graecae*, που δημοσιεύθηκε το 1999, καταγράφει 76 εκατομμύρια λέξεις, ένα σύνολο κατά πολύ ανώτερο των 40 εκατομμυρίων που είχαν προβλεφθεί το 1977 για την αποπεράτωση της όλης επιχείρησης. Αντί των μαγνητικών ταινιών για κάθε συγγραφέα ή για κάθε έργο, που τέθηκαν στη διάθεση των ειδικών, όταν άρχισε η επιχείρηση, η έκδοση αυτή εμφανίζεται υπό τη μορφή ενός μοναδικού CD-ROM, που ζυγίζει λιγότερο από 20 γραμμάρια και περιλαμβάνει ολόκληρη την ελληνική γραμματεία με έμφαση στη Βυζαντινή περίοδο. Τώρα ο ελληνιστής έχει στη διάθεσή του μια βιβλιοθήκη πληρέστερη από ό,τι θα μπορούσε ποτέ να φανταστεί, έτοιμη, χάρη σε κατάλληλα λογισμικά βοηθήματα, να δώσει απαντήσεις σε όλες τις ερωτήσεις, από τις πιο απλές ως τις πιο περίπλοκες.

Οι λατινιστές είχαν στη διάθεσή τους ένα αξιόλογο λεξικό, το *Thesaurus Linguae Latinae* (που ονομάστηκε έτσι σε ανάμνηση του *Latinae Linguae Thesaurus* του Robert Estienne, 2η έκδοση: 1543), προϊόν μια γερμανικής επιχείρησης πριν από εκατό χρόνια και πλέον (το 1894), που όμως έφτασε μόνο ως το γράμμα «P». Χρειάστηκε κάποιος χρόνος πριν αποφασιστεί η δημιουργία μιας τράπεζας δεδομένων ανάλογης με εκείνη του TLG. Τη δη-

μιουργία πρώτος ένας ιδιωτικός οργανισμός το PHI (The Packard Humanities Institute). Η καταγραφή που επιχείρησε ήταν μικρότερης εμβέλειας από εκείνην του TLG, αφού αφορούσε περίπου 5 εκατομμύρια λέξεις μόνο. Ακολούθησαν εκδοτικοί οίκοι ειδικευμένοι σε μεγάλες συλλογές, όπως οι *Bibliotheca Teubneriana* ή το *Corpus Christianorum*, που όμως προσέδωσαν εμπορικό χαρακτήρα σε παρόμοια εγχειρήματα. Ενδεικτική είναι η ακόλουθη σύγκριση. Η πρώτη έκδοση της *Bibliotheca Teubneriana Latina* (1999), που δημοσιεύθηκε υπό την επίβλεψη του Paul Tombeur, αριθμεί λιγότερο από 7 εκατομμύρια λέξεις, έναντι των 20 εκατομμυρίων του *Thesaurus Linguae Graecae* του 1979. Σκοπός της *Bibliotheca Teubneriana Latina 2* είναι να φτάσει κοντά στα οκτώμυια εκατομμύρια λέξεις, τη στιγμή που η πέμπτη έκδοση του *Thesaurus Linguae Graecae* (1999) περιλαμβάνει 76 εκατομμύρια. Μια πρωτότυπη πρωτοβουλία είχε ο Paolo Mastandrea, που το 1995 δημοσίευσε το *Poesis* σε CD-ROM, που περιελάμβανε όλους τους λατινικούς στίχους από τον Livius Andronicus (3ος αιώνας π.Χ.) έως τον Ευγένιο του Τολέδο (7ος αιώνας μ.Χ.). Επιδίωξη του είναι να προσθέσει όλη τη λατινική ποίηση του μεσαίωνα. Πολύ απέχουμε από το *Gradus ad Parnassum* των τελευταίων αιώνων. Από την πλευρά του, ο εκδότης του *Thesaurus Linguae Latinae* που εκδίδει και την *Bibliotheca Teubneriana* ανήγγειλε για το 2002 την κυκλοφορία ενός CD-ROM που θα αναπαρήγει το περιεχόμενο των γραμμάτων Α έως και D αυτού του λεξικού. Όσο πολύτιμο και αξιολογήσιμο κι αν είναι το *Thesaurus Linguae Graecae*, πάσχει από ένας εγγενής ελάττωμα που πρέπει να έχει κανείς υπόψη και που χρειάζεται να θεραπευθεί. Το ίδιο ελάττωμα συναντούμε και στις τράπεζες δεδομένων των λατινικών. Ειδικότερα, σχετικά με την ελληνική

7. Ψευδόστομος αφηροίς με επιγραφή της Γραμμικής Β από το «Παλιό Καδομείο».

αρχαιότητα είναι γνωστό ότι τα έργα που μεταδόθηκαν με αλληπάλλλη χειρόγραφα αντίγραφα υπήρξαν θύματα λαθών που πρέπει να διορθωθούν. Στις κριτικές εκδόσεις που χρησιμοποιήθηκαν στις καταγραφές του *Thesaurus Linguae Graecae*, το κάτω μέρος της σελίδας καταλαμβάνεται από υποσημειώσεις που περιέχουν πληροφορίες σχετικές με τις διορθώσεις και τα συμπεράσματα που έχουν ενσωματωθεί στο κείμενο. Ο προσεκτικός αναγνώστης αντιλαμβάνεται, βέβαια, αμέσως αν κάποια λέξη ή κάποια κατασκευή είναι αποτέλεσμα τροποποίησης που επέφερε στο χειρόγραφο κείμενο ένας εκδότης ή ένας φιλόλογος. Το κείμενο που έχει καταγραφεί στο *Thesaurus Linguae Graecae* δεν κάνει αυτές τις διακρίσεις και ο χρήστης του δεν είναι σε θέση να διακρίνει αν έχει μπροστά του ένα κείμενο που μετέδωσε η παράδοση ή μια από τις πολλές εκδόσεις. Οι καταγραφές που ο μελετητής εμπιστεύεται υπάρχει κίνδυνος να είναι στρεβλωμένες από τον υποκειμενισμό του εκδότη. Αυτό δείχνουν, μεταξύ άλλων, δύο εκδόσεις των τελευταίων ετών έργων του Σοφοκλή στις *Bibliotheca Teubneriana* και στη σειρά των *Oxford Classical Texts* (Loeb Classical Library, κατά δεύτερο λόγο) αντίστοιχα, που επιμελήθηκαν Βρετανοί ελληνιστές. Για τα σημεία που του φαίνονται αμφισβητήσιμα ή ενοχλητικά, ο χρήστης έχει, βέβαια, τη δυνατότητα να αναζητήσει τις πληροφορίες που δεν παρέχει το *Thesaurus Linguae Graecae* σε μια κριτική έκδοση. Θα έχει όμως πάντα το κουράγιο και το χρόνο να το κάνει;

Η καταγραφή κειμένων σε ηλεκτρονικό υπολογιστή διευκολύνει το μελετητή και του παρέχει πρόσθετες δυνατότητες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί πρόσφατη ανακάλυψη ενός λατινικού κειμένου που παρουσιάστηκε τον Ιούλιο του 2002 στο Παπυρολογικό Συνέδριο της Βιέννης, στην Αυστρία.

Η φιλοσοφική Βιβλιοθήκη που βρέθηκε στο Herculaneum στα μέσα του

18ου αιώνα, είχε τη μορφή απανθρακωμένων παπύρων. Αναγκαστικά προγενέστερη του έτους 79 μ.Χ., όταν σημειώθηκε η έκρηξη του Βεζουβίου, η Βιβλιοθήκη αυτή είχε συκροτηθεί περί τα μέσα του 1ου αιώνα π.Χ. και δεν φαίνεται να είχε εμπλουτιστεί αργότερα. Όλοι οι κύλινδροι που βρέθηκαν ήταν στα ελληνικά, με πολύ σπάνιες εξαιρέσεις, όπως ο κύλινδρος με αριθμό 395, που αποτελούσαν πολύ μικρά σπαράγματα πάνω στα οποία διακρίνονται μερικά λατινικά γράμματα, σπανιότατα μια λέξη ολόκληρη ή σχεδόν ολόκληρη. Τα υπολείμματα αυτού του κυλίνδρου, που είχε ζητυλικθεί ή μάλλον διασπαρεί το 1805, είναι τοποθετημένα μέσα σε 17 πλαίσια. Η άθλια κατάσταση στην οποία βρισκόταν συνετέλεσε στο να αργήσει να εκδηλωθεί το ενδιαφέρον των ειδικών. Ύστερα από δώδεκα χρόνια υπομονετικής έρευνας ο νορβηγός καθηγητής Knut Kleve κατέδειξε τον Ιούλιο του 2002 στο Συνέδριο Παπυρολογίας ότι πρόκειται για τα υπολείμματα κυλίνδρου παπύρου που διαλαμβάνει το Βιβλίο II του ποιήματος του Λουκρητίου *De Rerum Natura*.

Η ωραιότατη ανακάλυψη του Knut Kleve έγινε δυνατή χάρη στο συνδυασμό της πληροφορικής με μια καινούργια φωτογραφική τεχνική. Αυτή η τεχνική βελτιώθηκε από μια

αμερικανική ομάδα του Πανεπιστημίου της Utah υπό τη διεύθυνση του καθηγητή S. Booras. Ο Knut Kleve δεν μπόρεσε να επωφεληθεί αυτής της προόδου. Ένας γάλλος ερευνητής, όμως, ο Daniel Delattre, χρησιμοποίησε αυτή την τεχνική, που λέγεται πολυφασματική (multispectrale) για την έκδοση ενός ελληνικού κυλίνδρου του *Περί Μουσικής* του ποιητή Φιλόδημου από τα Γάδαρα, επικουρείου φιλοσόφου και ιδιοκτήτη αυτής της Βιβλιοθήκης, που πέθανε λίγο μετά τα μέσα του 1ου αιώνα μ.Χ. Οι εκδόσεις της συλλογής επιγραμμάτων του Ποσειδίππου της Πέλλας προσφέρουν στον αναγνώστη τους, μαζί με μια έγχρωμη αναπαράσταση του κυλίνδρου στις διαστάσεις του πρωτοτύπου, ομοειδείς ασπρόμαυρες φωτογραφίες παρμένες σε υπέρυθρο φως και δύο CD-ROM με τις ίδιες εικόνες, που χάρη στην ψηφιακή τεχνική μπορούν να προβληθούν σε οθόνη ηλεκτρονικού υπολογιστή σε εικοσαπλάσια μεγέθυνση. Τέλος, αξιοσημεία είναι τα ενδιαφέροντα αποτελέσματα των ερευνών που γίνονται στην Ιταλία, στο Πανεπιστήμιο της Μπολόνια και στην εταιρεία Fotoscintifica της Πάρμα από τους Daniele Broia και Chiara Paraggianna di Szana σχετικά με την ανάγνωση των παλιμψηφιστών, αυτών των ξαναχρησιμοποιη-

8. Άποψη του εσωτερικού της Villa Kerylos, όπου πραγματοποιήθηκε το Συμπόσιο «Κλασική παράδοση και νεωτερικότητα».

Ο καθηγητής Ελληνικών Κλασικών Σπουδών Jean Irigoien γεννήθηκε το 1920 στο Aix en Provence και πέθανε το 2006 στο Παρίσι. Δίδαξε στο πανεπιστήμιο Paris X Nanterre, Sorbonne, στην École Pratique des Hautes Études και στο Collège de France. Υπήρξε μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας (Académie des Inscriptions et Belles Lettres) από το 1985, καθώς και πολλών ξένων ακαδημιών και διεθνών επιστημονικών σωματείων. Ασχολήθηκε ειδικότερα με τον Πίνδαρο και τον Βακκυλίδη. Αναγορεύτηκε επίτιμος διδάκτορας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ακόμη, ήταν αντιπρεσβύτελος

μέλος της Ακαδημίας Αθηνών. Μετέαξε ενεργά στην κίνηση «διά τη διάωση των κλασικών σπουδών» (Αρχαίων Ελληνικών και Λατινικών), της οποίας ηγείται η διαπρεπής ελληνίστρια Jacqueline de Romilly. Από τις πολλές εργασίες, μελέτες, άρθρα του κ.λπ. αναφέρουμε τις «Tradition et critique des textes grecs» και «Les mètres de la lyrique chorale grecque» (ιδίθ. διαστρ.), τις μελέτες του για τον Πίνδαρο («La lecture des textes de Pindare») και τον Βακκυλίδη και τους τόμους με άρθρα και μελέτες: *Tradition et critique des textes grecs* και *La tradition des textes grecs*.

μένων χειρογράφων πάνω σε περιγυμνή, στα οποία δύο, καμιά φορά και τρία κείμενα έχουν γραφεί το ένα πάνω στο άλλο. Η ψηφιακή επεξεργασία πολυφασματικών εικόνων επιτρέπει τον αποχωρισμό της επάνω γραφής –της πιο θεατής– από την πιο κάτω και ενδοσκομείς και δεύτερη από τις πιο κάτω γραφές.

Υπάρχουν διάφορες αυτόματες μέθοδοι κατάταξης των χειρογράφων. Λόγω της σημασίας τους για την έκδοση κριτικών κειμένων, οι μέθοδοι αυτές αποτέλεσαν το αντικείμενο μιας διεθνούς διάσκεψης στο Παρίσι το 1978 με θέμα: «Η κριτική των κειμένων και η αυτοματοποίηση της» και μιας άλλης, πολύ πρόσφατης, το 1998, με θέμα «Οι νέοι ορίζοντες της φιλολογίας, της έκδοσης, της κριτικής κειμένων, της επιστημονικής έκδοσης και ηλεκτρονικά μέσα πληροφορικής» (I nuovi orizzonti della filologia, ecdotica, critica testuale, editoria scientifica e mezzi informatici elettronici). Επί είκοσι χρόνια, οι δύο κυριότερες μέθοδοι, η μία που βασίζεται στη στατιστική και την ανάλυση των δεδομένων και η άλλη του ταξινόμοικου τύπου, που καταλήγει σε δομές εξελίξιμες (δομές υπό τη μορφή «γενεαλογικού δέντρου» με κλάδους, παρακλάδια και κλώνους), δεν είδαν να παρουσιάζονται πραγματικοί ανταγωνιστές.

Σημειώσεις

Το άρθρο είναι μετάφραση ομιλίας του γάλλου ακαδημαϊκού και καθηγητή του

College de France, Jean Irigoien, το φθινόπωρο του 2002, στο Συμπόσιο με τίτλο «Κλασική παράδοση και νεωτερικότητα», που έλαβε χώρα στη Villa Kerylos, στο Beauville, στη Νότια Γαλλία. Δημοσιεύθηκε στα *Cahiers de la Villa Kerylos*. Copyright: Academie des Inscriptions et Belles Lettres / Εύη Μελά. 1. M. Ventris / J. Chadwick, «Evidence for Greek dialect in the Mycenaean archives», *Journal of Hellenic Studies* 73 (1953), σ. 84-103- οι ίδιοι, *Documents in Mycenaean Greek*, Cambridge 1973 (α' έκδ. 1956).

2. M.F. Smith, *Supplement to Diogenes of Oinoanda The Epicurian Inscription*, Bibliopolis, La Scuola di Epicuro, Napoli 1993. Μπθρ. στο γαλλικό των A. Etienne και D. O'Meara, *La philosophie épicurienne sur pierre. Les fragments de Diogène d'Oenoanda*, Fribourg-Paris 1996.

3. *Posidippo di Pella* (P. Mil. Vogl. VIII 309), G. Bastianini και C. Gallazzi με συνεργασία του C. Austin (επιμ.), Μιλάνο 2001.

4. Βλ. επίσης του ίδιου, «Découvertes récentes d'oeuvres latines inconnues (fin Ille-debut Ville s.)», *Sacris erudiri* 38 (1998-1999), σ. 101-142.

The Preservation of Ancient Texts and Their Study

Evi Mela

The present research on the discovery, preservation, study and dissemination of ancient Greek texts is based on twentieth century data.

In 1953, the news that Michael Ventris and John Chadwick deciphered the script written on the clay tablets, successively discovered since 1900 in Knossos, Argolis, Mycenae, Tiryns and

Pyllos, came like a bombshell among archaeologists, philologists and linguists and public opinion.

Thus, Ventris and Chadwick succeeded to refute the various theories on the existence of eight other dialects and proved that the so-called Linear B was the "Mycenaean", that is the first Greek dialect. The result of their finding was the first appearance of the Greek script to be antedated and to be placed many centuries earlier. The thousands of tablets, however, did not comprise texts of Greek literature, but mere inventories, that is accounting records. Unfortunately, only a small part of the ancient Greek literature has come down to us. For example, a meager 3% of the 1200 comedies and tragedies staged on the theaters of the fifth and fourth century BC has been preserved. The antique intact or ruined monuments –temples, stoas and theaters– have remained tangible and authentic as opposed to the works of ancient literature that have been bequeathed to us not in the original, but in copies. Many such copies, often dated over a thousand years after the death of their creators, have been discovered in monastic libraries of the medieval period. We know the seven out of the ninety tragedies of Aeschylus from their Byzantine copies, while the earlier complete testimony on Homer dates from the tenth century AD.

The discovery, preservation and study of the ancient Greek literature in the twentieth century has been both adventurous and impressive, considering, for example, either the papyri found in the Egyptian desert, which have preserved texts of the archaic, classical and Hellenistic Greece; or an Epicurean library discovered in the ancient Herculaneum under the volcanic material from the eruption of Vesuvius in 79 AD, which has progressively yielded its literary contents in fragments; or the two Greek philosophical treatises regenerated from the dried mud of Ai-Chanum in Afghanistan.

The new technologies in photography, such as the multispectral one, and information undoubtedly facilitate the reading and restoration of texts, either through the correction of mistakes slipped during the successive copying or through the deletion of possible word variations and content misunderstandings.